

УДК 347.121.1:004.056.52

БАТИРГАРЕЄВА В.С., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник ДНУ ПБП НАПрН України, директор НДІ ВПЗ ім. академіка В.В. Сташиса НАПрН України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3879-2237>.

ПРАВО НА ЗАБУТТЯ У ПАРАДИГМІ “ГЛОБАЛЬНОГО СЕЛА”: ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ¹

Анотація. *Настання інформаційної ери в історії людства викликало й зміну парадигми суспільних зв'язків, перетворивши їх формат, за влучним висловом Маршалла Мак-Люена, на “глобальне село”. В цій парадигмі важливим засобом убезпечення людини від неконтрольованого поширення стосовно неї небажаної інформації стає право на забуття. У статті розкривається природа права на забуття, його взаємозв'язок із феноменом privacy, аналізуються положення європейського законодавства та практики. Звертається увага на той факт, що в Україні, попри наявну потребу в існуванні цього інструменту для захисту чутливої для особи інформації, не розроблено законодавчого алгоритму ефективної реалізації розглядуваного права. Констатується, що в юридичному і технічному плані реалізація права на забуття є достатньо непростю, оскільки визнання генетичного зв'язку стану забуття із правом на недоторканність приватного життя у парадигмі “глобального села” змушує правозастосувача щоразу шукати розумний баланс між бажанням людини обмежити доступ до певної інформації та іншими основними правами і свободами людини (свобода вираження думки, право користувачів на доступ до будь-яких форм інформації тощо). З огляду на ситуацію правової невизначеності у статті робиться висновок, що існує два способи усунути цю прогалину. Перший із них – пришвидшити роботу із прийняття нового Закону України “Про захист персональних даних”, положення якого присвячувалися б, у тому числі, практичним питанням реалізації та захисту права на забуття; другий – розробити окремий нормативно-правовий акт, повністю присвячений аналізованому праву. При цьому, опрацьовуючи відповідний механізм ефективної реалізації права на забуття, слід враховувати ті аспекти, що призводять на практиці до парадоксальних за своїм змістом ситуацій, як-от: несівпадиння традиційних фізичних кордонів із кордонами “глобального села”, Streisandeffect, непропорційність вжитих зусиль і досягнутого результату, конфлікт минулого людини із можливістю її подальшої соціалізації у соціумі тощо.*

Ключові слова: право за забуття, право на недоторканність приватного життя, інформаційне суспільство, “глобальне село”, парадокси реалізації права.

Summary. *The advent of the information era in the history of mankind also caused a change in the paradigm of social relations, transforming their format, according to Marshall McLuhan's apt phrase, into a "global village". In this paradigm, the right to be forgotten becomes an important means of protecting a person from uncontrolled dissemination of unwanted information about him. The article reveals the nature of the right to be forgotten and its relationship with the phenomenon of privacy, analyzes the provisions of European legislation and practice. Attention is drawn to the fact that in Ukraine, despite the existing need to have this tool for the protection of personally sensitive information, no legislative algorithm for the effective implementation of the right in question has been*

© Батиргарєєва В.С., 2024

¹ Статтю підготовлено у межах виконання фундаментальної теми дослідження “Концептуальні засади правового забезпечення цифрової та соціальної трансформації в контексті сталого розвитку України”.

developed. It is noted that, from a legal and technical point of view, the implementation of the right to be forgotten is quite difficult, since the recognition of the genetic connection of the state of being forgotten with the right to the inviolability of private life in the “global village” paradigm forces the law enforcer to always seek a reasonable balance between a person's desire to limit access to a certain information and other basic human rights and freedoms (freedom of expression, the right of users to access any form of information, etc.). Given the situation of legal uncertainty, the article concludes that there are two ways to close this gap. The first of them is to speed up work on the adoption of the new Law of Ukraine “On the Protection of Personal Data”, the provisions of which would be devoted, among other things, to practical issues of implementation and protection of the right to be forgotten; the second is to develop a separate regulatory legal act, fully devoted to the analyzed law. At the same time, when working out an appropriate mechanism for the effective implementation of the right to be forgotten, one should take into account those aspects that in practice lead to paradoxical situations in their content, such as: the mismatch of traditional physical borders with the borders of the “global village”, the Streisand effect, the disproportionality of the efforts and the achieved result, the conflict of the person's past with the possibility of their further socialization in society, etc.).

Keywords: *the right to be forgotten, the right to inviolability of private life, information society, “global village”, paradoxes of the implementation of the right.*

Постановка проблеми. З позиції теорії комунікації аксіоматичним можна вважати твердження про те, що розвиток суспільства визначається типом комунікації і відповідно швидкістю поширення в ньому інформації. Природно, людство завжди намагалося (особливо у цивілізаційній фазі свого буття) віднайти “досконалі” для свого часу засоби комунікування і навіть випередити у цьому пошуку свій час. Згодом – у ХХ-ХХІ ст.ст. – найсміливіші фантазії стали дійсністю. Згадаємо майже футуристичну картину розуміння соціокультурних наслідків технологічних досягнень, пов’язаних із настанням “електронної ери” землян, літературно описану ще на початку 60-х років ХХ ст. канадським філософом і публіцистом Маршаллом Мак-Люеном у роботі під назвою “Галактика Гутенберга: створення людини друкованої культури” (1962 р.). Вчений зазначив: “...безумовно, відкриття <електромагнітних хвиль> ...створило симультанне “поле” всіх людських дій, завдяки чому людський рід зараз існує в умовах “глобального села” [1, с. 47].

У наш час вчені з упевненістю констатують “Сьогодні можна вказувати на розвиток нового суспільного порядку – інформаційного суспільства” [2, с. 60].

Напевно, рух людства саме в цьому напрямку став предтечою непорушної відтоді формули *privacy* як спроби “відсторонитися” від безперешкодного доступу до інформації щодо персоналії будь-якої людини за допомогою відповідних механізмів правового характеру, які б обмежували цей доступ. Мовою юриспруденції ця “формула” відома як право на *недоторканність приватного життя*.

Новий виток в історії комунікації людства (тридцятьма роками пізніше за видання “Галактики Гутенберга...”) призводить до докорінної модернізації “глобального села, результатом чого, використовуючи риторику й асоціативний ряд все того ж самого Маршалла Мак-Люена, стала поява спільноти під назвою “Інтернет-село”. І знов дав про себе знати з новою силою феномен *privacy*. Його буття ускладнилося тим, що широке (причому свідоме) розповсюдження особистої інформації в Інтернеті стало означати, що принаймні цифрова приватність дедалі більше втрачатиме своє значення, тим самим створюючи ризики, припустимо, для самореалізації людини у майбутньому. Як тут не погодитися з висловлюванням Р.В. Чорнолуцького, фахівця з проблеми правосуб’єктності фізичних та юридичних осіб у колізійному праві України, про те, що “у цифровому світі,

де Інтернет давно став нашою новою реальністю, дуже складно зберегти своє приватне життя приватним. Сучасна людина залишає інформаційні сліди практично постійно, інформація в мережі не лише неймовірно швидко поширюється, а й зберігається необмежений час, доступ до неї може мати будь-хто і не завжди з добрими намірами” [3].

Сьогодні ми підійшли до небезпечної межі втрати здатності залишити своє минуле позаду, особливо “коли дані стали “новою валютою”, а загрози від їх витоку – надзвичайно великими” [4].

Таким чином, незважаючи на цінність та незаперечний внесок інформаційно-комунікаційних технологій у розвиток суспільства, що призвело до кардинальної зміни способів й методів доступу, збору, обробки, управління, зберігання та розповсюдження (і навіть маніпуляції) інформації у світі, ці технології започаткували й нову парадигму інфопростору, де забування є винятком, а запам’ятовування – нормою, на противагу тому часу, коли “забування було нормою, а запам’ятовування – винятком” [5, с. 2].

Подібна парадигма поставила на порядку денному обговорення проблеми недоторканності приватного життя та захисту даних (особливо в європейських країнах) в новому ключі, намагаючись долучити до цього захисту нові інструменти, одним з яких слід вважати право на забуття. Хоча останнє є все ще “молодим” правом, проте принципи, що перебувають в його підґрунті, відомі людству вже достатньо давно.

Наприклад, в Європі інтелектуальне коріння права на забуття можна знайти у французькому законодавстві, в якому закріплюється *le droit à l’oubli* (“право бути забутим”) – тобто право, що дозволяє засудженому злочинцю, який відбув свій строк покарання і був реабілітований, вимагати заборони оприлюднення фактів його засудження та перебування під вартою [6, с. 88]. Згодом користувачі інформаційно-комунікаційних технологій дійшли чіткого розуміння, що у формулі *privacy* має з’явитися нова “опція” своєрідної анонімізації особи в інфопросторі, втіленням якої є саме право на забуття. Проте останнє – це й про пошук розумного балансу між двома фундаментальними правовими площинами, а саме між недоторканністю приватного життя – квінтесенції *privacy* та конвенційним правом кожного на свободу вираження власних поглядів, що включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів (статті 8 і 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [7]. Про такий баланс, котрий наділяють епітетами “розумності”, “необхідності” “вимушеності, все частіше й частіше сьогодні згадують під час судових слухань і гучних історій гострого соціального звучання, адже існує необхідність “узгодити дихотомію між захистом персональних даних та свободою вираження поглядів” [8, с. 504], про яку йдеться, зокрема, у ст. 80 Пропозицій щодо Регламенту Європейського Парламенту та Ради про захист фізичних осіб у зв’язку з обробкою персональних даних та про вільний рух таких даних (Загальний регламент про захист даних) [9].

Результати аналізу наукових публікацій. На місце наукової думки у процесі пізнання феноменології конкретного явища вказують О.В. Совгіря та Ю.Ю. Ремінська: “Із розвитком пошукових систем, Інтернет-ЗМІ, соціальних мереж та накопиченням значної кількості персональних даних право людей захищати свою приватність дедалі більше стає предметом не лише публічних обговорень, а й академічних досліджень” [10, с. 24]. Характеризуючи дослідницьку ситуацію та визначаючи вектор розвитку наукової думки з означеної проблеми, доцільно відзначити доробок учених у відповідному напрямку. Справедливості заради, слід сказати, що піонерами в аналізованій царині виступили насамперед зарубіжні дослідники – конституціоналісти, цивілісти, представники міжнародного права та ін. Останніми роками різноманітні ракурси

проблеми права на забуття ставали предметом досліджень, зокрема, Alessandro Acquisti, Laura Brandimarte та George Loewenstein [11], Steven C. Bennett [12], Robert L. Bolton [13], Ignacio N. Cofone [14], John W. Dowdell [15], Kate Eichhorn [16], Oskar J. Gstrein [17], Uta Kohl [18], Chanhee Kwak, Junyeong Lee та Heeseok Lee [19], Andrew Neville [20], Abraham L. Newman [21], Jeffrey Rosen [6], Emily A. Shoor [8], Veronika Szeghalmi [22], Maria Tzanou [23], Judith Townsend [24] та ін.

Помітним є внесок у розв'язання аналізованої проблеми й представників української юридичної науки, зокрема, А.А. Литвиненка [25], Т.П. Попович [26], О.Е. Радутного [27], Ю.С. Разметаєвої [28], О.В. Совгирі та Ю.Ю. Ремінської [10], П.М. Сухорольського [29, 30], Д.О. Турбіна та В.В. Буги [31], В.О. Уколової [32] та ін.

У ракурсі розгляду інструментів реалізації права на забуття не можна не згадати й про здобутки вітчизняних фахівців, дослідження яких присвячуються чисельним питанням правового регулювання суспільних відносин, що складаються в інфопросторі, та їх захисту (О.А. Баранов [33], О.В. Бойко і Н.С. Уханова [34], О.О. Верголяс [35], М.В. Дубняк і О.Ю. Грачова [36], О.О. Золотар [37], Л.П. Коваленко [38], О.А. Мандзюк [39], В.Г. Пилипчук та О.П. Дзьобань [40; 41], Л.І. Рудник [42], О.О. Тихомиров [43], В.А. Ященко [44] та ін.).

У 2014 році дискусія з приводу цього права отримала новий імпульс. Адже у травні 2014 року Європейський суд з прав людини постановив, що європейські громадяни за певних умов мають право вимагати від пошукових систем видалення з результатів пошуку посилань на матеріали, що містять персональні дані, якщо інформація є не точною, не релевантною, такою, що втратила свою актуальність (неадекватною), або надмірною стосовно цілей обробки даних [45].

Водночас, активно розвиваючись за кордоном, право на забуття як складний феномен у контексті українських реалій залишається все ще малодослідженим. Уявляється, що розв'язання цієї проблеми залежить від грамотно вибудованої системи багаторівневої взаємодії за участю всіх зацікавлених учасників відповідних відносин. У цьому сенсі право на забуття – важливий об'єкт дослідження, який розкриває потенційні можливості та підводні камені на шляху до більш складних систем захисту даних [17, с. 125].

Метою статті є оцінка сутності і тенденції розвитку феномену права на забуття у світі та в Україні; визначення особливостей правового регулювання цього явища у контексті викликів і загроз, які зумовлюються перебуванням людини у парадигмі «глобального села», означивши при цьому парадокси, які виникають під час реалізації аналізованого права; розкрити можливі ускладнення у реалізації права на забуття особами, які вчинили правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Юристи, архівісти, історики та філософи, намагаючись зрозуміти теоретичні та практичні наслідки права на забуття, визнають, що це поняття є надто складним [24, с. 28]. В англійській юридичній літературі для позначення цього права використовуються терміносполучення “right to erasure”, “right to be let alone”, “right to oblivion”, “right to be forgotten”, “the right to delete someone’s data”, “the right to get someone’s data deleted”, “right to removal” та ін. Не дивлячись на подібне семантичне розмаїття у позначенні цього феномена в зарубіжній юридичній науці і практиці, тим не менш не існує якихось помітних перешкод для вживання у національній площині для його позначення такого родового терміносполучення, як “право на забуття”.

У загальному вигляді під правом на забуття слід розуміти право людини, яке дає їй можливість за певних обставин вимагати від контролера відповідних даних, котрі

визначають цілі й засоби обробки та зберігання персональних даних, видалити із загального доступу через пошукові інформаційно-комунікаційні електронні системи посилання на ті відомості стосовно цієї людини, які, на її думку, можуть завдати останній персональної професійної або моральної шкоди. Палітра подібних обставин достатньо широка. Такі обставини виникають, наприклад, тоді, коли йдеться про застарілу інформацію, законні підстави для зберігання якої згодом зникли, а також про недоречну, неточну, неповну або, навпаки, надлишкову інформацію особистого характеру. Деякі фахівці вважають, що юридичні особи так само мають право вимагати видалити сумнівний контент із результатів пошуку за їх назвами, тим самим “впливаючи на рівень відкритості наявної в Інтернеті інформації щодо ... своєї діяльності” [10, с. 32]. Водночас на сайті Google-підтримки зазначається, що компанії та інші юридичні особи зазвичай такого права не мають [46]. Остання точка зору, на наш погляд, має рацію, адже вважається, що на сьогоднішній день зазначене право є одним з наймолодших прав людини, що з'явилося у площині міжнародної юридичної та судової практики, та належить до так званого четвертого покоління людських прав як прояву “незалежності й альтернативності особи у виборі правомірної поведінки, котра базується на автономії людини, в межах єдиного правового поля, норм моралі та релігії” [47, с. 41]. При цьому цікаво зазначити, що виникнення новітніх прав зумовлено насамперед перебуванням людини в тому сегменті інформаційного простору, існування якого є можливим завдяки розвитку та функціонуванню інформаційно-комунікаційних технологій (право на доступ до Інтернету та цифрову рівність, право на цифрову особистість, право на конфіденційність, право на безпеку в Інтернеті, право бути забутим та ін.).

На наш погляд, якщо здійснити спробу структурувати захист права на особисте життя людини, то право на забуття можна розглядати як окремих підвид права на приватне життя [10, с. 26], або навіть як свого роду субправо у царині права на повагу до особистого життя людини. До речі, прецеденти виокремлення субправа у концепті правового регулювання вже відомі [48]. До того ж, оскільки про подібне забуття згадується у парадигмі “глобального села”, слід погодитися з думкою, що це право насамперед пов'язується із видаленням своєї особистої інформації із мережі Інтернету [10, с. 26]. Хоча справедливості заради необхідно навести й позицію А.А. Литвиненка про те, що “право на забуття вкрай нелогічно ототожнювати виключно з Інтернетом, адже проблема виникла задовго до його появи, і розповсюдження даних у паперовій формі завдавало позивачам не менше шкоди, аніж би воно існувало в електронній” [25, с. 386].

Вперше питання про те, чи має людина право вимагати видалення своїх особистих даних із доступу пошукових систем в Інтернеті, було розглянуто у 2014 році Судом Європейського Союзу у межах справи за скаргою громадянина Іспанії Mario Costeja González (Маріо Костеха Гонсалес) проти корпорації Google. Тоді ж й було вжите поняття “право на забуття” [45].

Скарга громадянина Іспанії засновувалася на тому факті, що коли користувач Інтернету вводив ім'я позивача в пошуковій системі групи Google (“Пошук Google”), він отримував посилання на дві сторінки газети “La Vanguardia” від 19 січня та 9 березня 1998 р., де з'являлися відповідні оголошення зі згадуванням імені пана Mario Costeja Gonzálezу зв'язку із проведенням аукціону нерухомості, пов'язаного із процедурою накладення арешту з метою стягнення боргів із соціального страхування. У своїй скарзі заявник просив, по-перше, зобов'язати газету “La Vanguardia” видалити чи змінити ці сторінки у такий спосіб, щоб його особисті дані більше не з'являлися, або використовувати з боку пошукових систем доступні інструменти для захисту даних. По-друге, заявник просив зобов'язати Google Spain або Google Inc. видалити чи приховати

особисті дані, щоб вони не потрапляли до результатів пошуку та у подальшому не з'являлися в посиланнях на "La Vanguardia". У цьому контексті пан Mario Costeja González заявив, що ситуація з арештом майна для покриття заборгованості із соціального страхування була повністю вирішена і залишилася у минулому [45].

Після винесення рішення за цією справою, в якому підкреслено, що права суб'єкта даних на конфіденційність і захист даних переважають, як правило, не лише над економічним інтересом оператора пошукової системи, а й над інтересом широкої громадськості в отриманні доступу до такої інформації після її пошуку, стали створюватися конкретні механізми реалізації права на забуття та отримала поширення відповідна практика.

Станом на початок 2024 р. згідно із розміщеним на платформі Google Звітом про доступність сервісів і даних від 29 травня 2014 р. загальна кількість запитів на виключення певних URL із результатів пошуку у системі Google склала близько 1,6 млн. випадків. За цими запитами заявники вимагають видалення понад 6 млн. посилань [49]. При цьому, вирішуючи, які посилання видалити, пошукова система, повторимося, враховує, чи є відповідна інформація "неточною, неадекватною, нерелевантною або надмірною", а також чи існує суспільний інтерес у тому, щоб та чи інша інформація залишалася доступною в результатах пошуку. Останній аспект так само є принциповим, особливо з огляду на публічність життя та діяльності деяких осіб. Наприклад, один з українських політиків надіслав скаргу до представників Google про порушення авторських прав через розміщення його фотографії в низці статей, які критикують його роботу. Проте заявнику відмовлено у видаленні відповідних URL-адрес із пошуку Google [50].

Таким чином, зазвичай йдеться про видалення у пошукових системах посилань на матеріали, що містять небажану чутливу для заявника інформацію, але не самих матеріалів. Це означає, що реалізація права на забуття найчастіше зводиться саме до обмеження доступності відповідної інформації, тобто уповільнення процесів її поширення.

При цьому цікаво зазначити й про категорії осіб, які можуть надсилати запит на виключення контенту з пошуку Google. До таких осіб належать: юридичні особи (автор подає запит від імені компанії або корпорації); покійна особа (автор подає запит від імені покійної особи); державний службовець (автор запиту – нинішній або колишній чиновник чи політик); неповнолітня особа (автор запиту – особа, яка не досягла передбаченого законодавством віку повноліття); неурядовий громадський діяч (автор запиту – особа, відома в усьому світі (наприклад, популярний актор чи актриса) або відіграє значну роль у суспільному житті в певній місцевості чи регіоні (наприклад, знаменитий у певній галузі знання академік); приватна особа (тобто особа, яку не можна віднести до жодної іншої категорії) [49].

Аналізуючи вміст сайтів, указаних у запитах на видалення інформації у мережі Інтернету, слід зазначити, що Google, зокрема, у 7 % видалив URL-адреси, які вели на відповідні ресурси, що містили інформацію стосовно вчинених злочинів, судимість особи за якими погашена чи знята, або строк притягнення до кримінальної відповідальності за якими вже сплинув [49]. Однак навіть задовольнивши вимоги заявника, чи можна стверджувати, що право на забуття реалізується у повну силу? Тут існують принаймні кілька парадоксів, сутність яких достатньо докладно розкрита у спеціальній літературі. Ці парадокси зумовлюються перебуванням людини, так би мовити, у кордонах "глобального села" та особливостями самої реалізації зазначеного права. Наведемо найбільш наочні з таких парадоксів.

Перший із таких парадоксів пов'язується зі сферою територіального поширення юрисдикції органів, від рішення яких залежить реалізація права на забуття. Ця сфера, що визначається положеннями відповідного регуляторного законодавства, заслуговує на особливу увагу, “оскільки сьогодні розширення цього права стосується виключно кордонів Європейського Союзу, суд якого прийняв первісне рішення у 2014 році” [51, с. 22]. До речі, більшість американських експертів принципово не погоджуються із домінуючим у цій сфері підходом Європейського Союзу, оскільки, як констатує П.М. Сухорольській, на думку американців, право на забуття є нічим іншим, як неадекватно і надмірно розширеною приватністю, яка поширилася на публічні простори і створює невинуваті перешкоди для правомірної діяльності у сфері опрацювання даних [29, с. 146]; більше того – “концепція ...право бути забутим, як правового механізму, пов'язаного з європейською ідеєю приватності, що засновується на гідності, суперечить фундаментальному праву на свободу слова” [52, с. 91]. Як бачимо, фізичні кордони поки що не завжди сумісні з віртуальними просторами “глобального села”, адже на заваді останнім стоїть “вододіл” між двома концепціями за лінією розуміння “абсолют-гіпертрофованість”.

У цьому зв'язку слід кілька слів сказати про правовий “субстрат” відповідної концепції, що панує принаймні на території переважної більшості країн європейського континенту. Однак попередньо зауважимо, що ця концепція генетично пов'язана із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій як таких та питаннями забезпечення всебічного захисту персональної інформації. Отже, право на забуття та захист персональних даних людини у парадигмі “глобального села” – феномени, тісно переплетені у часі й логіці свого буття, а тому вони потребують паралельного розгляду.

Одним із визначальних законодавчих актів ЄС, що є “primary EU law source” та має безпосереднє значення для правовідносин, пов'язаних із реалізацією права на забуття, є Хартія основних прав Європейського Союзу, яка набула юридичної сили з 1 грудня 2009 р. У ст. 7 (Повага до приватного та сімейного життя) Хартії зазначається, що кожна людина має право на повагу до її приватного та сімейного життя, а у ст. 8 (Захист персональних даних) йдеться про право людини на захист даних особистого характеру, що їй стосуються. До того ж у ст. 8 цієї Хартії наголошується на праві кожної людини мати доступ до зібраних стосовно неї даних та добиватися виправлення в них помилок [53]. Разом із тим не можна не відзначити, що як до прийняття цього акту, так і після нього на європейському просторі розроблено й прийнято чимало спеціальних документів, зміст яких є своєрідним літописом історії захисту персональних даних, у тому числі й формування положень права на забуття.

Про захист персональних даних на європейському континенті стали замислюватися ще близько 45 років тому. У 1981 р. приймається Конвенція Ради Європи № 108 “Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних” [54]. Це був перший міжнародно-правовий документ із питань захисту персональних даних, положення якого поширено на будь-які процеси обробки даних, що здійснюється як у приватному, так і в державному секторах, зокрема, на обробку персональних даних судовими і правоохоронними органами [55, с. 203]. При цьому у ст. 8 зазначеної Конвенції згадується про можливість будь-якої особи вимагати у відповідних випадках знищення файлу персональних даних для автоматизованої обробки [54], що з очевидністю свідчить про формування вже у ті часи витоків права на забуття.

Дотримуючись хронології в історії розглядуваного питання, слід вказати й на Директиву 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради “Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних” від 24 жовтня

1995 р., в якій поряд із термінами “стирання” і “знищення” використовується так само термін “блокування”. Кожному суб’єкту даних за Директивою належало право вимагати від контролера (тобто від фізичної чи юридичної особи, державного органу, агентства або будь-якого іншого органу, який окремо чи разом з іншими визначає цілі та засоби обробки персональних даних) виправлення, стирання чи блокування даних, обробка яких не відповідає положенням Директиви, зокрема через неповноту чи неточність даних. Як бачимо, поступово починає “вимальовуватися” спеціальна термінологія, яка згодом перетвориться на операційні складники у процедурі реалізації права на забуття. При цьому цікаво зазначити, що прийняття аналізованого документу стало необхідним, враховуючи факт дедалі частішого застосування обробки персональних даних у Співтоваристві в різних сферах соціальної та економічної діяльності, про що прямо наголошується у преамбулі Директиви [56].

Згодом приймається Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 р. “Про захист фізичних осіб у зв’язку з обробкою персональних даних та про вільне переміщення таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС” (General Data Protection Regulation (GDPR) – (Загальний Регламент про захист даних) [57]. У цьому документі окрему статтю присвячено праву на забуття, що за термінологією Регламенту позначається як право на стирання, або “право бути забутим”. До речі, цікавим є підхід щодо позначення цього права. Так, спочатку наводиться назва права – “право на стирання”, а після цього дається його уточнення – у формі терміносполучення, зазначеного у лапках і дужках (“право бути забутим”). При такому підході справедливо постає запитання: чи законодавець вважає обидва права синонімами, або одне входить до іншого як складовий елемент, або це два різні права, які можуть частково перетинатися? [29, с. 147] Позиції вчених у цьому питанні різняться. Наприклад, на думку Ю.С. Разметаєвої, право на забуття включає стирання інформації, що була публічно відомою певний час, і перешкоджання доступу до неї іншим [58, с. 94-95]. Однак іноді висловлюється сумнів із приводу того, що йдеться про одне й те саме право. У цьому зв’язку не можна не зробити посилання на висновок П.М. Сухорольського про можливу диференціацію наведених терміносполучень як позначень різних прав. Такого висновку вчений дійшов, аналізуючи преамбулу GDPR (зокрема, п. 156), де обидва права подано окремо у переліку [29, с. 147]. У зарубіжних авторів також зустрічаються твердження, що альтернативною широкому праву на забуття є право на стирання [59].

У спеціальній літературі зазначається, що загалом законодавство ЄС містить досить детально описаний механізм реалізації права на забуття, що включає перелік підстав видалення даних [60, с. 523]. У свою чергу, в системі українського нормативного масиву й досі немає єдиного правового акту, що регулює застосування права на забуття, ключове законодавче визначення цього поняття ще не сформульоване, так само, як і не затверджено правових норм для процесуальних алгоритмів реалізації права на забуття на практиці [21, с. 15-16]. Системний аналіз положень законодавства різних галузей права так само свідчить, що про нього немає згадки в нормах ані регулятивного, ані охоронного характеру. Напевно, така ситуація пояснюється тим, що в Україні ще не сформувалася чітка концепція розуміння сутності права на забуття, відсутня й правова культура грамотного захисту своїх цифрових прав. Тому не можна не згадати про українські реалії щодо можливостей і перспектив реалізації права на забуття. Таку ситуацію у національному законодавстві і відповідно на практиці можна позначити як парадокс “*terra incognita*”.

Єдине положення, яке наближує нас до висвітлюваної проблематики, – норма Закону України “Про захист персональних даних” від 1 червня 2010 р., що міститься у ст. 15 (Видалення або знищення персональних даних). Так, персональні дані підлягають видаленню або знищенню у разі: 1) закінчення строку зберігання даних, визначеного згодою суб’єкта персональних даних на обробку цих даних або законом; 2) припинення правовідносин між суб’єктом персональних даних та володільцем чи розпорядником, якщо інше не передбачено законом; 3) видання відповідного припису Уповноваженого або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого; 4) набрання законної сили рішенням суду щодо видалення або знищення персональних даних [61].

У 2022 р. із метою гармонізації вітчизняного законодавства у сфері захисту персональних даних із міжнародними стандартами у відповідній сфері, що передбачені у низці документів (вище згадані Конвенція Ради Європи від 1981 р. № 108, Загальний Регламент про захист даних від 27.04.2016 р. 2016/679, Директива (ЄС) 2016/680 Європейського Парламенту і Ради від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб у зв’язку з обробкою персональних даних компетентними органами в цілях запобігання, розслідування, виявлення або переслідування злочинця, злочину або виконання кримінальних покарань, а також про вільне переміщення таких даних та скасування Рамкового рішення Ради 2008/977/ЖНА від 27 листопада 2008 р. “Про захист персональних даних в рамках поліцейського та судового співробітництва у кримінальних справах” [62], Рамкового рішення Ради (ЄС) № 2009/315/ЖНА від 26 лютого 2009 р. про організацію та зміст обміну інформацією, отриманою з відомостей про судимості, між державами-членами [63] та ін.) в Україні підготовлений проект нового Закону України “Про захист персональних даних” [65]. У Пояснювальній записці серед аргументів прийняття останнього якраз і зазначається про необхідність оновлення українського законодавства у сфері захисту персональних даних шляхом впровадження європейських стандартів [66]. Крім того, підкреслюється, що українське середовище конфіденційності даних дуже сильно змінилося з часу останнього оновлення Закону України “Про захист персональних даних”, що був розроблений у 2010 р., та Директиви 95/46/ЄС, яка наразі скасована і замінена Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 [66].

У розробленому законопроекті щодо захисту персональних даних від можливих порушень контекстуально згадується і про право на забуття. Так, у зазначеному документі право бути забутим віднесено до переліку можливостей контролю з боку суб’єктів за обробкою їх персональних даних. Згідно зі ст. 21 проекту закону суб’єкт персональних даних має право на забуття, тобто на повне знищення контролером його персональних даних без надмірної затримки у випадках, передбачених цим законом, як-от: відсутність необхідності подальшої обробки персональних даних для цілей, для яких вони збиралися або оброблялись; суб’єкт персональних даних відкликав згоду, на підставі якої здійснювалась обробка персональних даних, та відсутні інші юридичні підстави для обробки; обробка персональних даних здійснювалась неправомірно; персональні дані були зібрані для пропозиції такому суб’єкту послуг інформаційного суспільства та ін. За проектом, якщо контролер, на якого покладається обов’язок знищити персональні дані, поширив їх раніше, він має вжити всіх достатніх заходів, урахувавши наявні технологічні можливості, для повідомлення інших контролерів, які здійснюють обробку персональних даних, про вимогу суб’єкта персональних даних щодо їх знищення.

Хоча новий закон ще не прийнятий, проте судова практика з приводу захисту права на забуття в українському просторі починає вже формуватися. Так, у Львові суд розглянув цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до ТОВ “ГУГЛ” про встановлення

факту недостовірності інформації та її спростування. Причиною звернення до суду став той факт, що позивачеві у зверненні до представника компанії Google в Україні з клопотанням видалити/заблокувати інформацію, поширену на веб-сайті, як таку, що містить недостовірну інформацію про нього, було відмовлено через відсутність відповідного рішення суду. Поширена в Інтернеті інформація представляла собою статтю про нібито кримінальне минуле ОСОБА_1 – “бандита з добрими зв’язками у США та кримінального авторитету”. У зазначеній статті, доступній для ознайомлення необмеженого кола осіб, для ідентифікації позивача розмішувалася фотографія останнього. В обґрунтування заявлених вимог позивач посилався на те, що ніколи не вчиняв жодних злочинних діянь, не притягувався до кримінальної відповідальності, знятої чи не погашеної судимості не має та в розшуку не перебуває. Відтак, вище наведена інформація, викладена у зазначеній статті, є недостовірною, не відповідає дійсності та завдає шкоди честі, гідності та діловій репутації заявника [67].

Ще один парадокс нами визначений як “ефект із точністю до навпаки” (він ще відомий як “Streisand effect”)². До чого прагне людина, реалізуючи своє право на забуття? Відповідь проста: вона прагне бути забутою в певній, чутливій для неї сфері, через обмеження доступу до відповідної інформації, котра у бутті людини виявляється чимось на кшталт небажаного тригера. Власне, для цього – досягнення стану інформаційної “нірвани” – і запроваджується доволі складна процедура реалізації аналізованого права з приводу обмеження доступу до будь-яких чутливих для особи даних. Що ж маємо насправді? У дійсності намагання приховати інформацію приводить до ще більшого її поширеною, адже судовий процес нерідко сприяє прояву “ефекту із точністю до навпаки” – різкого зростання популярності справи внаслідок судового позову. І знов таки у подібному розвитку подальших подій із непередбачуваними для особи наслідками, що мають вигляд, так би мовити, концентрованих кіл на воді, неабияку роль відіграє Інтернет та до того ж професійний інтерес до подібного кейсу.

Узяти хоча б рішення у зазначені вище справі іспанця Mario Costeja González. У проекції “глобального села” ця справа стала, образно кажучи, “іконою стилю”. Подібно ситуацію дуже влучно описала О.В. Кіріак у своїй статті “Право на забуття: як не забути про головне” (2021). Вчена справедливо зазначає: “Зазвичай сам текст судових актів містить у відкритому доступі повну інформацію щодо особи заявника і самих відомостей, які підлягають видаленню, а отже – і в цьому чи не найбільший парадокс права на забуття – і надалі залишатимуться загальнодоступними для широкого загалу” [51, с. 18-19]. І далі О.В. Кіріак продовжує: “Тексти таких рішень, як мінімум, стають складовою навчального процесу, масово вивчаються науковцями, визначаються предметом дисертаційних досліджень, продовжують тиражуватися судами інших ланок, потрапляють на шпальти газет та іншої періодики, і зрештою “мусоляться” усіма верствами населення під різними кутами зору ще певний проміжок часу. Тим самим досягається абсолютно зворотний ефект – інформація, знищення якої з онлайн-простору було основною метою звернення до суду заявника, продовжує поширюватися у мережі, закарбовуючи ці відомості на прийдешні десятиліття у вільному доступі для необмеженого кола осіб” [51, с. 19].

Таким чином, реалізація права на забуття навіть за рішенням судової інстанції ще не гарантує особі досягнення бажаного результату, адже у судовому порядку спеціально

² *Примітка.* Ефект Стрейзанд, названий на честь співачки Барбрі Стрейзанд, – це онлайн-явище, яке полягає в тому, що спроба приховати або видалити інформацію (фото, відео, історію тощо) призводить до ще більшого поширення відповідної інформації, див. [68].

робиться особливий наголос на змісті інформації, вільний обіг якої особа бажає обмежити. А це означає пильну цікавість, нехай і професійну, до цієї інформації, щоб прийняти зважене справедливе рішення. У свою чергу, інтерес до винесених рішень перетворює їх на “судову класику”, котру, повторимося, досліджують, цитують в наукових і науково-популярних публікаціях, згадують кожного разу під час винесення аналогічних рішень тощо.

Наступному парадоксу можна дати назву “занадто багато зусиль”, або “теорія відносності права на забуття”. Дійсно, мимоволі виникає запитання: чи є таким вже абсолютним право на забуття з точки зору технології його забезпечення, або ж на практиці стан забуття є всього лише відносною категорією? У технічному плані зазвичай йдеться про видалення у пошукових системах мережі посилань на веб-сайти, що містять небажаний для особи контент. Причому із результатів пошуку певної інформації видаляються посилання виключно за ключовими словами – ознаками, за якими стає можливим ідентифікувати ту чи іншу особу (наприклад, ідентифікація людини на ім’я та/або прізвище). Як наслідок, у більшості випадків особі, зацікавленій у видаленні своїх персональних даних із відкритого доступу, вдається лише домогтися видалення з контекстного пошуку відповідних ключових слів, але не самих веб-сайтів із відповідною інформацією [10, с. 27].

Проте якщо пошуковий запит робиться в “обхід” конкретних ідентифікаційних ознак, припустимо, за іншими ключовими словами, словосполученнями чи фразами або із використанням VPN, то інформація все одно залишається доступною для ознайомлення. “Отже, – робить висновок Т.П. Попович, – видаляється не інформація про особу, а лише посилання на цю інформацію в Інтернеті, оскільки Інтернет за своєю природою є простір, де неможливе цілковите видалення інформації” [26, с. 77-78].

Крім того, слід враховувати ще два аспекти відносності права на забуття. Сутність першого з них полягає в тому, що технологія захисту розглядуваного права поширюється лише на версію пошукової системи, що діє на території ЄС, але не за цими межами. У свою чергу, сутність другого пов’язується з тим, що перепорою на шляху реалізації права на забуття може стати той факт, що особа відіграє у суспільному житті настільки значиму соціальну роль, що втручання в її основні права, пов’язані з обмеженням доступу до персональної інформації, виправдовується переважаючим інтересом широкої громадськості мати доступ до відповідних даних за списком результатів пошуку з використанням імені цієї особи [45].

Разом із тим видалення чутливого контенту з Інтернет-джерел (наприклад, із періодичного онлайн-видання) – ще не панацея від непотрібної для особи уваги до інформації щодо неї з боку будь-кого. Адже аналогічна інформація паралельно може розміщуватися й у традиційному друкованому виданні. До того ж, ураховуючи відкриту системну природу загальнодоступної частини сучасної Всесвітньої мережі, будь-хто може робити копії публічних даних та зберігати їх із будь-якого місця [69, с. 13]. Тому нерідко зусилля технічного плану щодо вживання цілого комплексу дій для реалізації відповідного права можуть нівелювати основну мету реалізації цього права – забуття, досягнення якої прагне людина.

Нарешті, ще один парадокс, пов’язаний із природою та реалізацією права на забуття, веде нас до аналогії з одним з інститутів кримінального права – судимістю. Здавалося б, яка аналогія може проводитися між інститутом судимості та правом на забуття? Однак певний зв’язок, що набуває характеру аналогії, все ж таки має місце. Справа в тому, що факт судимості людини заважає забуттю про кримінальне правопорушення в її біографії. Тому зазначені феномени – забуття, вірніше не

досягнення цього стану, та судимість як правова реакція на вчинене – поєднує одна сутнісна проблема, яку можна озвучити у такий спосіб: “минуле vs соціальна адаптація особи”.

Якщо особа у своєму житті колись засуджувалася і зі впливом певного, інколи значного проміжку часу після того, як завершилися кримінально-правові наслідки у вигляді судимості, знов учиняє правопорушення, в її кримінальному “портфоліо” (у різних кримінальних реєстрах, слідчих документах і судових рішеннях) з’являється відмітка про те, що особа “не судима в силу ст. 89 КК України”. Стаття 89 КК України (Строки погашення судимості) регулює питання ануляції цього правового стану колишнього засудженого. І ось тут й виникає цікава ситуація: чи не входить у конфронтацію із правом на забуття, на реалізацію якого особа може розраховувати, згадка правоохоронних і судових органів про попередню судимість, котра знята чи погашена? При цьому практика нагадування про минулу судимість із використанням відсилки на ст. 89 КК України існувала завжди (відмінною була лише нумерація відповідної статті за минулими кодексами, що втратили чинність). Такий запис є прямим відсиланням, а вірніше нагадуванням про минуле особи, за яке вона вже розраховувалася із суспільством і яке має бути прощене та забуте.

На наш погляд, така колізія “прощення – нагадування” не посилює адаптаційних можливостей людини, яка нібито вже розраховувалася за минуле, до життя у соціумі. Адже про погашену або зняту судимість (навіть у ситуації відсутності у біографії людини нового кримінального ексцесу) теоретично може стати відомо широкому колу осіб, від яких залежить, припустимо, вирішення питань працевлаштування людини, надання їй банківських позик, набуття певного соціального статусу для виконання якихось представницьких функцій та ін. До того ж можуть ускладнювати процедури отримання освіти чи ліцензії на зайняття визначеною професійною діяльністю. Подібна ситуація здатна призводити до руйнування репутації людини та навіть створення уявного кримінального образу. Словом, спектр негативних наслідків інколи розростається до масштабів критичної маси для нормальної соціальної адаптації особи у соціумі.

Цю ситуацію з погашеною або знятою судимістю можна розглянути і в аспекті реалізації суто права на забуття. Якраз тут у ракурсі “тіні минулого” принаймні й виникає привід скористатися людині правом на забуття, щоб видалити персональні дані, пов’язані з їх кримінальним записом, із відповідних реєстрів.

Як впливає зі ст. 6 Конвенції Ради Європи “Про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних”, персональні дані, що стосуються кримінального засудження, також віднесено до чутливих даних. Європейський суд з прав людини неодноразово постановляв, що збирання та зберігання персональних даних поліцією або органами національної безпеки становить втручання у право, гарантоване статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7]. Чимало рішень ЄСПЛ присвячені усуненню наслідків такого втручання.

Наведемо приклад, який, на наш погляд, у подальшому може стати полігоном для дискусій у розрізі “безпека суспільства – право на забуття”. Так, Міністерством юстиції України повідомлено, що в країні у 2021 р. запустили й почали наповнювати реєстр педофілів. У цьому реєстрі містяться дані про осіб, яка були притягнуті до відповідальності та відбувають покарання за сексуальні злочини проти неповнолітніх. Крім того, у цій базі так само зберігається інформація про осіб навіть після відбуття ними покарання [70]. До реєстру мають доступ визначене законодавством коло осіб, як-от: правоохоронці, директори шкіл і садочків, керівники державних адміністрацій та голови

органів місцевого самоврядування [71]. При цьому нічого не говориться про час, протягом якого відповідна інформація зберігається у створеному реєстрі. Але це питання дуже важливе, адже доступ до бази мають чимало осіб, серед яких можуть бути й ті з них, що використовуватимуть цю інформацію для цілей, відмінних від “убезпечення, наприклад, навчальних або лікувальних закладів, інших людей, які працюють з групами дитячих колективів, від того, щоб взяти таку людину на роботу” [70].

Цікаво, що розробники посилаються на практику європейських країн, США, Канади. Проте, за свідченням А.А. Литвиненка, створення урядом Франції бази даних сексуальних злочинців, введеної законом від 9 березня 2004 р., яким внесено поправки до КПК Франції та кількох інших нормативно-правових актів, одразу викликало цілу низку позовів проти цієї країни від осіб, раніше засуджених за сексуальні злочини [25, с. 381]. Здається, що стосовно таких й інших подібних реєстрів законодавець має чітко визначити строки, протягом яких зберігання відповідної інформації визнаватиметься “адекватним” засобом проти можливого повторення конкретною особою протиправних дій сексуального характеру.

Висновки.

Із настанням ери інформаційного суспільства формування й закріплення інституту права на забуття в системі норм чинного законодавства ЄС – важливий засіб забезпечення людини від неконтрольованого поширення стосовно неї небажаної інформації. Однак шлях до реалізації цього права в юридичному і технічному плані є достатньо непростим, адже визнання генетичного зв'язку стану забуття із правом на недоторканість приватного життя у парадигмі “глобального села” прирікає правозастосувача на вічний пошук розумного балансу між намаганням людини позбавитися від неприємних спогадів і побоювання за своє майбутнє та іншими основними правами і свободами людини, як-от: свобода вираження думки, право користувачів на доступ до будь-яких форм інформації тощо. До того ж й результат вжитих на шляху до забуття зусиль не завжди може задовольняти людину.

Не дивлячись на віднесення цього права до розряду фундаментальних, в Україні відсутній нормативно-правовий акт, що спеціально присвячувався б закріпленню й реалізації права на здобуття, оскільки й досі не існує чіткої концепції розглядуваного права, що покладалася б у підґрунтя правового регулювання, відсутня й правова культура грамотного захисту українськими громадянами своїх цифрових прав.

У будь-якому разі під час опрацювання відповідного механізму ефективної реалізації права на забуття слід враховувати ті аспекти, через які можуть виникати ситуації, парадоксальні за своїм змістом (неспівпадіння традиційних фізичних кордонів із кордонами “глобального села”, Streisand effect, непропорційність вжитих зусиль і досягнутого результату, конфлікт минулого людини із можливістю її подальшої соціалізації у широкому сенсі слова тощо).

Невпинний рух України у напрямку *acquis communautaire* національного законодавства із правом Європейського Союзу актуалізує завдання із пришвидшення роботи із метою прийняття у найближчий час нового Закону України “Про захист персональних даних”, в якому б містилися, у тому числі, положення стосовно реалізації та захисту права на забуття, або навіть окремого нормативно-правового акту, повністю присвяченого аналізованому праву.

Використана література

1. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: Створення людини друкованої культури / пер. з англ. А. Юдіна. Київ: Ника-Центр, 2004. 432 с.

2. Сірант М.М. Теоретико-правовий аналіз інноваційних проявів феноменів держави і права в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 59-63.
3. Чернолуцкий Р. Право на забвение как способ защиты персональных данных. URL: https://protocol.ua/ru/ruslan_chernolutskiy_pravo_na_zabvenie_kak_sposob_zashchiti_personalnih_dan_nih
4. Право на забуття: колишні злочинці можуть вимагати анонімізувати інформацію про свій злочин в архівах новинних сайтів – ЄСПЛ. URL: <https://dslua.org/publications/pravo-na-zabuttia-kolyshni-zlochynsi-mozhut-vumahaty-anonimizuvaty-informatsiiu-pro-sviy-zlochyn-v-arkhivakh-novynnykh-saytiv-yespl>
5. Mayer-Schönberger V. *Delete: the Virtue of Forgetting in the Digital Age*. Princeton: Princeton University Press, 2009. 272 с.
6. Rosen J. The Right to Be Forgotten. *Stanford Law Review*. Vol. 64. February 2012. P. 88-92.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Shoor E. A. Narrowing the Right to Be Forgotten: Why the European Union Needs to Amend the Proposed Data Protection Regulation. *Brooklyn Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. Is. 1. P. 487-519.
9. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Document 52012PC0011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52012PC0011>
10. Совгиря О., Ремінська Ю. Право на забуття: міркування з точки зору конституційно-правової "матерії". *Український часопис конституційного права*. 2021. № 3. С. 24-35.
11. Acquisti A., Brandimarte L., Loewenstein G. Privacy and human behavior in the age of information. *Science*. 30 Jan 2015. Vol. 347. Is. 6221. P. 509-514.
12. Bennett Steven C. The "Right to Be Forgotten": Reconciling EU and US Perspectives. *Berkeley Journal of International Law*. Vol. 30. Is. 1. P. 161-195.
13. Bolton R.L. The Right to Be Forgotten: Forced Amnesia in a Technological Age. *John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*. 2015. Vol. 31. Is. 2. P. 133-144.
14. Cofone I.N. *The Right to be Forgotten. A Canadian and Comparative Perspective* / edited by Ignacio Cofone. 1st ed. (February 7, 2020). Publisher:Routledge, 2020. 130 p.
15. Dowdell J. W. An American Right to Be Forgotten. *Tulsa Law Review*. 2017. Vol. 52. № 2. P. 311-341.
16. Kate E. *The End of Forgetting: Growing Up with Social Media*. Cambridge: Harvard University Press, 2019. 180 p.
17. Gstrein O.J. Right to be forgotten: european data imperialism, national privilege, or universal human right? *Review of European Administrative Law*. 2020. Vol. 13. Is. 1. P. 125-152.
18. Kohl U. The right to be forgotten in data protection law and two western cultures of privacy. *International and Comparative Law Quarterly*. Vol 72. July 2023. P. 737-769.
19. Kwak C., Lee J., Lee H. Could You Ever Forget Me? Why People Want to be Forgotten Online. *Journal of Business Ethics*. 2022. Vol. 179. Is. 1. P. 25-42.
20. Neville A. Is it a Human Right to be Forgotten? Conceptualizing the World View. *Santa Clara Journal of International law*. Vol. 15. Is. 2. 2017. P. 157-172.
21. Newman A. L. What the "right to be forgotten" means for privacy in a digital age. *Science*. 30 Jan 2015. Vol. 347. Is. 6221. P. 507-508.
22. Szeghalmi V. Difficulties Regarding the Right to Be Forgotten in the Case Law of the Strasbourg Court. *Athens Journal of Law*. 2018. Vol. 4. Is. 3. P. 255-270.
23. Tzanou M. The Unexpected Consequences of the EU Right to Be Forgotten: Internet Search Engines as Fundamental Rights Adjudicators. In book: Forthcoming, *Personal Data Protection and Legal Developments in the European Union*. Pennsylvania: IGI Global, 2020. P. 279-301.

24. Townend J. Data protection and the “right to be forgotten” in practice: a UK perspective. *International Journal of Legal Information*. March 2017. Vol. 45. Is. 1. P. 28-33.
25. Литвиненко А.А. Реалізація права на забуття в контексті знищення персональних даних осіб щодо їхньої судимості чи підозри в скоєнні ними злочинів: практика Європейського Суду з прав людини та судів США. *Часопис Київського університету права*. 2019/4. С. 379-389.
26. Попович Т.П. Право на забуття: змістовні аспекти. *Право на забуття: зб. ст. / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої*. Харків: ЕКУС, 2021. С. 72-85.
27. Радутний О.Е. Великі дані: поняття, ознаки та виклики (кримінально-правовий аспект). *Інформація і право*. № 1(44)/2023. С. 88-104.
28. Разметаєва Ю.С. Право бути забутим: витоки та перспективи: зб. ст. “Право на забуття” / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 115-131.
29. Сухорольський П.М. Право на забуття і свобода вираження поглядів: особливості балансування: зб. ст. “Право на забуття” / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 146-162.
30. Сухорольський П. Право бути забутим у правовій системі Європейського Союзу: реалії, проблеми та перспективи: спеціальне видання наукових статей *Наука міжнародного права на рубежі століть. Тенденції розвитку та трансформації*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 90-101.
31. Турбін Д.О., Буга В.В. Право на забуття в системі захисту персональних даних. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. Вип. 1(70). С. 46-54.
32. Уколова В.О. Право на забуття як особисте немайнове право людини. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 407-410.
33. Баранов О.А. Трансформація правових систем – засаднича умова сталого розвитку. *Інформація і право*. № 2(45)/2023. С. 9-32.
34. Уханова Н.С., Бойко О.В. Проблеми інформаційного протиборства і додержання прав людини в контексті розбудови інформаційного суспільства. *Інформація і право*. № 2(2)/2011. С. 71-77.
35. Верголяс О.О. Інформаційно-правове забезпечення спеціальних інформаційних операцій. *Інформація і право*. № 4(27)/2018. С. 126-133.
36. Дубняк М.В., Грачова О.Ю. Правове регулювання цифрової економіки. *Інформація і право*. № 1(44)/2023. С. 79-87.
37. Золотар О.О. Особливості інформаційної безпеки людини в умовах гібридної війни. *Інформація і право*. № 3(22)/2017. С. 124-131.
38. Коваленко Л.П. Теоретичні проблеми розвитку інформаційного права України: монографія. Харків: Право, 2012. 248 с.
39. Мандзюк О.А. Цілі і завдання аналітичної діяльності у сфері інформаційних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 110-113.
40. Пилипчук В.Г., Дзьобань О.П., Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти. *Інформація і право*. № 1(13)/2015. С. 5-14.
41. Пилипчук В.Г., Компанцева Л.Ф., Кудінов С.С., Доронін І.М., Дзьобань О.П., Акульшин О.В., Заруба О.Г. Становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони України: монографія / за заг. ред. В.Г. Пилипчука. Київ: ТОВ “Видавничий дім “АртЕк”, 2018. 272 с.
42. Рудник Л.І. Стан дотримання інформаційних прав в умовах ведення інформаційної війни. *Проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 10-11. С. 333-348.
43. Тихомиров О.О. Еволюція інформаційних прав людини. *Інформація і право*. № 1(44)/2023. С. 50-57.
44. Ященко В.А. Предмет і метод інформаційного права в сучасних дискусіях. *Інформація і право*. № 4(43)/2022. С. 50-58.
45. Judgment in Case C-131/12 Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González. Court of Justice of the European Union, 13 May 2014. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-05/cp140070en.pdf>

46. Огляд права на забуття. URL: <https://support.google.com/legal/answer/10769224?hl=uk>
47. Маложон О.І. Четверте покоління прав людини в контексті української сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12/2021. С. 41-44.
48. Щокіна О.О. “М’яке право” у системі регулювання корпоративних відносин. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2 (14). 2018. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_2_12
49. Запити на видалення контенту відповідно до законодавства ЄС у сфері захисту персональних даних. URL: <https://transparencypreport.google.com/eu-privacy/overview?hl=uk-UA>
50. Видалення контенту через порушення авторських прав. URL: https://transparencypreport.google.com/copyright/overview?hl=uk&browse_copyright=ce:owner;size:6&lu=copyright_process©right_process=p:1
51. Кіріяк О.В. Право на забуття: як не забути про головне: зб. ст. “Право на забуття” / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 15-24.
52. Larson R. Forgetting the First Amendment: How Obscurity-Based Privacy and a Right to Be Forgotten Are Incompatible with Free Speech. *Communication. Law and Policy*. 2013. Vol. 18. Is. 1. P. 91-120.
53. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Charter_of_Fundamental_Rights_of_the_European_Union#Article_8_Protection_of_personal_data
54. Про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних: Конвенція Ради Європи від 28 січня 1981 року № 108 (офіційний переклад). *Інформація і право*. № 3(9)/2013. С. 143-149.
55. Кебус А.В. Законодавства України та держав Європейського Союзу щодо кримінально-правового захисту персональних даних. *Часопис Київського університету права*. 2023/1. С. 202-206.
56. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних: Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24 жовтня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242#Text
57. Про захист фізичних осіб у зв’язку з обробкою персональних даних та про вільне переміщення таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС: Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text
58. Разметаєва Ю. Формування новітніх прав людини під впливом ІТ. *ІТ право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: збірник матеріалів III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 7 груд. 2018 р. Львів, 2018. С. 93-98.
59. Brookman J. Euro Security Experts Deem “Right to be Forgotten” Impossible. *Free Expression, Privacy & Data*. December 4, 2012. URL: <https://cdt.org/insights/euro-security-experts-deem-right-to-be-forgotten-impossible>.
60. Славко А.С., Рєпін Д.А. Механізм реалізації та захисту права на забуття. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2020. С. 522-525.
61. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.
62. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and the free movement of such data and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. *Official Journal of the European Union*. L 119.4.5.2016. P. 89-131.
63. Council Framework Decision 2009/315/JHA of 26 February 2009 on the organisation and content of the exchange of information extracted from the criminal record between Member States. *Official Journal of the European Union*. L 93.7.4.2009. P. 23-32.
64. Про захист персональних даних: проєкт закону України від 25.10.22 р. № 8153. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/6f49966a-d45a-4013-a7c7-e5bbea5d407c](https://itd.rada.gov.ua/6f49966a-d45a-4013-a7c7-e5bbea5d407c)

65. Проект вищезазначеного закону включений до порядку денного одинадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 06.02.24 р. № 3562-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2024. № 20. 29 лют. 2024 р. Ст. 1260.

66. Пояснювальна записка до проекту закону України “Про захист персональних даних”. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/e855d9df-6b32-40b9-a2e7-7a03c0e1bc22>

67. Рішення Сихівського районного суду м. Львова від 22 серпня 2019 р., справа № 464/2809/19.

68. Sacciotto M. The Streisand effect: When censorship backfires. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-18458567>

69. Backes M., Druschel P., Tirtea R. The Right to Be Forgotten – Between Expectations and Practice. *European Network and Information Security Agency*. 2012. 22 p. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/the-right-to-be-forgotten>

70. Висоцька О.В. Україні запустили реєстр педофілів. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-visotska-v-ukraini-zapustili-reestr-pedofiliv?fbclid=IwAR2grEADomsh2nMYbl0ARVw4Abq60yL_RTIEvAwTOZvva_DyUMCq-WAPS3w

71. В Україні запустили реєстр педофілів: хто матиме до нього доступ. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-zapustili-reyestr-pedofiliv-hto-matime-do-nogo-dostup-2461183.html>

~~~~~ \* \* \* ~~~~~